

Zora SYSLOVÁ
Masarykova univerzita
Brno

Včasná intervence u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v České Republice

Abstract: Early Intervention for Children with Special Educational Needs in Czech Republic

The article describes situation of educational policy of Czech Republic, which brings conditions for quality education for all children, pupils and students, regardless of their virtues, individual skills, disabilities or talent.

It analyses actual educational model together with organizational, legislative, personal and didactic questions. These questions are solved with the help of program “National act plan of inclusion education”. The application of this program into preschool education is analyzed in the light of actual situation and with a view of finding an optimal solution.

Key words: intervention, inclusion, preschool education, early intervention

Słowa kluczowe: interwencja, włączenie, edukacja przedszkolna, wczesna interwencja

Úvod

Pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami, ať už jde o děti se zdravotním postižením či děti ze sociálně znevýhodněného prostředí, umožňuje docházka do mateřské školy rozvinout ty stránky osobnosti, které jsou při jeho vývoji ohrožené znevýhodněným prostředím, ve kterém vyrůstá, nebo jeho postižením. Četné výzkumy, především zahraniční¹, potvrzují, že zejména pro děti ze sociálně znevýhodněného prostředí, může mateřská škola představovat bezpečné místo, kde se mohou vyrovnávat se sociální a emoční deprivací z rodiny. Mateřská škola je po rodině dalším nejdůležitějším prostředím, ve kterém dítě zažívá sociální interakce, setkává se s různými projevy chování, dostává se do prvních sociálních a emoč-

¹ A. Graham, I. D. Smith, *Early Intervention: Good parents, great kids, better citizens*, London 2008.

ních konfliktů s vrstevníky. Kvalitní rané vzdělávání vede k pozitivní změně v chování, zlepšuje postoje a přístup dětí k učení a tak může snížit negativní dopady v následujícím primárním vzdělání.

Efektivní význam raného vzdělávání můžeme hledat také při vzdělávání dětí se zdravotním postižením, neboť tak zvyšujeme jejich možnost uplatnění na trhu práce. Zařadit děti se speciálními vzdělávacími potřebami do hlavního proudu vzdělávání není zcela jednoduchý a lehký úkol. Je pro to potřeba vytvořit řadu podmínek, neboť kromě pozitivní podpory, mohou být tyto děti vystaveny v mateřské škole šikaně, diskriminaci, ale i dalším negativním aspektům socializace.

Vymezení základních pojmů a zákonných norem

Podle školského zákona jsou dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami myšleny děti:

- se zdravotním postižením (tělesným, zrakovým, sluchovým, mentálním, autismem, vadami řeči, souběžným postižením více vadami, vývojovými poruchami učení nebo chování);

- se zdravotním znevýhodněním (zdravotním oslabením, dlouhodobým onemocněním a lehčími zdravotními poruchami vedoucími k poruchám učení a chování);

- se sociálním znevýhodněním (z rodinného prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy, s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou a žáci v postavení azylantů a účastníků řízení o udělení azylu).

Pro zařazování dětí se speciálními vzdělávacími potřebami do škol je vypracována řada zákonných norem a doporučení. Tou základní je *vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných* v platném znění.

Vymezit jednotlivé pojmy související se speciálními vzdělávacími potřebami není jednoduché. Definováním pojmu zdravotní postižení se vyhláška č. 73/2005 Sb. nezaobírá. Jmenuje pouze druhy postižení. Těch je ale celá řada a mohou mít různou úroveň. Jak uvádí M. Vítková², lze pojem zdravotní postižení definovat pouze v určitém sociálním kontextu, neboť jde o lidský stav, který bývá chápán v souvislosti s jeho sociálními a personálními možnostmi.

Dalším dokumentem zabývajícím se dětmi se zdravotním postižením je *Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením* (2010,

² In: D. Opatřilová et al., *Raná podpora a intervence u dětí se zdravotním postižením*, Brno 2012, s. 18.

č. 253), který je zpracován pro léta 2010–2014. Ani ten však zdravotní postižení blíže nespecifikuje.

Pojem sociální znevýhodnění definuje vyhláška č. 73/2005 Sb. přesněji. Říká, že „za dítě se sociálním znevýhodněním se pro účely poskytování vyrovnávacích opatření podle odstavce 2 považuje zejména dítě z prostředí, kde se mu nedostává potřebné podpory k řádnému průběhu vzdělávání včetně spolupráce zákonných zástupců se školou, a dítě znevýhodněné nedostatečnou znalostí vyučovacího jazyka“.

V dalších dokumentech, jakým je například *Koncepce (projekt) včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí v oblasti vzdělávání* (Usnesení vlády č. 564/2005) se používá širší vymezení: „Sociokulturně znevýhodňujícím prostředím rozumíme pro účely tohoto dokumentu takové sociální a kulturní prostředí, které dítěti znesnadňuje zapojení do hlavního vzdělávacího proudu“.

Jak se ukazuje, zákonné dokumenty používají různou terminologii, a současně její použití nevymezují zcela jednoznačně. To ztěžuje učitelům mateřských škol identifikovat tyto děti. Často se musejí spoléhat na svoje osobní zkušenosti. K tomu jim může pomoci dobrá znalost rodinného prostředí, ze kterého dítě přichází, ale také konzultace s odbornými pracovišti. Kromě školských poradenských zařízení (Pedagogicko psychologická poradna a Speciální pedagogické centrum) může učitel hledat pomoc u orgánů sociálně — právní ochrany či odborných pracovišť, která působí v oblasti prevence sociálně patologických jevů. K takovým pracovištím patří Centra podpory inkluzivního vzdělávání, Diakonie, společnost Člověk v tísni apod.

I tady se však můžeme setkat s dalšími problémy, jako je nepřiliš vysoká úroveň diagnostických dovedností učitelů a také nízká informovanost o možnostech spolupráce s odbornými pracovišti.

Pojem včasná péče je obecně chápán jako podpora dětem, které žijí v málo podnětném rodinném prostředí, tedy v prostředí s nízkým kulturním a sociálním postavením. Jde o cílenou podporu dítěti i jeho rodině. Prioritním cílem je předcházet školní neúspěšnosti dětí a prevence rizikového chování, jehož vznikem jsou děti ze sociálně znevýhodněného prostředí zvýšeně ohroženy. Výzkumy prokázaly³, že včasná péče je významným resilienčním (podpůrným) faktorem zabraňujícím vzniku rizikového chování těchto dětí.

Kromě pojmu včasná péče se také můžeme setkat s pojmem raná péče. Ten je vymezen zákonem č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Jde o terénní službu pro rodiny s dětmi se zdravotním postižením či nepříznivým zdravotním stavem. Služby jsou poskytovány rodičům dítěte do věku 7 let.

³ D. Knotková, L. Hloušková, P. Novotný, *Průzkum ke zmapování situace dětí z kulturně odlišného a sociálně znevýhodněného prostředí z hlediska jejich rizikového chování. Výzkumná zpráva pro ESF projekt SIM*, Brno 2008.

Jedním z dalších termínů je *včasná intervence*, který se používá v resortu ministerstva vnitra. Jde o pojem, který se v českém prostředí užívá v oblasti prevence delikvence a kriminality s cílem předcházet rizikovému a delikventnímu chování u dětí a dospívajících.

Neodmyslitelně sem patří také pojmy *integrace* a *inkluze*. Inkluzí je míněné společné vzdělávání dětí se širokým spektrem schopností, potřeb i nadání, které využívá takové formy a metody, které podporují učení a rozvoj každého jednotlivého dítěte. Integrací je myšleno začleňování dítěte se speciálními vzdělávacími potřebami do běžných tříd. Rozdíl mezi inkluzí a integrací je ve vnímání vztahu majoritní a minoritní skupiny, kdy při integraci je dítě vnímáno jako odlišné, kdežto při inkluzi jsou děti přijímány rovnocenně s tím, že každý potřebuje ke svému rozvoji jinou podporu pro naplnění svého potenciálu.

V současné době je koncept inkluze v řadě evropských zemí na různé úrovni. Některé státy již inkluzi vnímají jako integrální součást vzdělávání (Velká Británie, Norsko, Švédsko), některé státy jsou teprve v přípravné fázi (Německo, Rakousko). K těmto státům patří také Česká republika.

Možnosti realizace včasné intervence v mateřských školách

Současný systém předškolního vzdělávání umožňuje zařazovat děti se speciálními vzdělávacími potřebami do speciálních mateřských škol. Vzhledem k připravující se inkluzi však dochází k útlumu těchto škol a preferuje se tzv. integrace. Rozlišujeme integraci individuální nebo skupinovou.

Při *individuální integraci* je dítě zařazeno do běžné mateřské školy v souladu se zákonnými dokumenty. Důležitou roli tu hraje ředitel a učitel mateřské školy, zejména jejich znalost problematiky práce s dětmi se speciálními vzdělávacími prostředky, schopnost spolupracovat nejen s rodiči dítěte, ale také s poradenskými zařízeními.

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (dále jen RVP PV) se k integraci vyjadřuje následovně: „Důležitou podmínkou úspěšnosti předškolního vzdělávání dětí s postižením či znevýhodněním — ať už probíhá podle běžných či speciálních programů — je nejen volba vhodných (potřebám dětí odpovídajících) vzdělávacích metod a prostředků, ale i uplatňování vysoce profesionálních postojů pedagogů i ostatních pracovníků, kteří se na péči o dítě a jeho vzdělávání podílejí“.

Dítě může být integrováno pouze na základě doporučení školských poradenských zařízení (Pedagogicko psychologická poradna a Speciální pedagogické centrum). V součinnosti s nimi je pak nutné vypracovat individuální vzdělávací plán. Zpravidla je také při integraci doporučováno zajistit asistenta pedagoga.

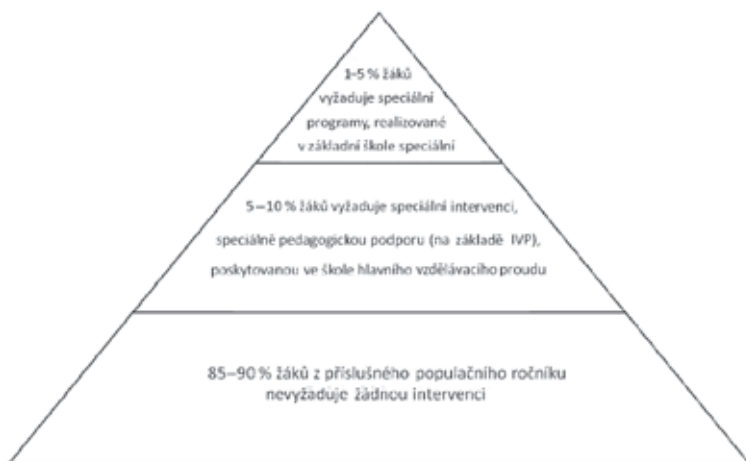

Schéma 1. Podíl žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v základním vzdělávání. Zdroj: M. Vítková, M. Bartoňová, *Příprava učitelů na inkluzivní vzdělávání na pedagogických fakultách*, [in:] *Rovnost a kvalita ve vzdělávání*, Brno 2012

Lze využít také integraci skupinovou. Ta znamená, že je v mateřské škole zřízena třída, ve které se společně vzdělávají děti se speciálními vzdělávacími potřebami.

Z následujícího schématu lze vyčíst, jaké je přibližné zastoupení dětí se speciálními vzdělávacími potřebami ve speciálních školách a školách hlavního proudu.

Inkluze, jak vyplývá z definice tohoto pojmu, úzce souvisí s tzv. individualizací. Jde v podstatě o vzdělávání „šité na míru“. To znamená, že je vzdělávání přizpůsobené potřebám, možnostem a stávající úrovni dětí ve třídě, při němž je nutné sladit čas věnovaný činnostem s časovými a intelektovými možnostmi dětí.

Jak se ukazuje⁴, individualizace se v mateřských školách ještě příliš nedaří. Častým zdůvodněním její nízké úrovně jsou vysoké počty dětí ve třídách mateřských škol. V souladu s P. Polechovou⁵ se domníváme, že „individualizace uvnitř systému není dostupnější zmenšením počtu žáků ve třídě, ale změnou řízení třídy“. K změnám v řízení třídy patří např.:

— schopnost učitele ustoupit do pozadí a přenechat větší aktivitu a zodpovědnost na dětech;

⁴ Z. Syslová, V. Najvarová, *Předškolní vzdělávání v České republice pohledem pedagogického výzkumu*, „Pedagogická orientace“ 22 (4), 2012, s. 490–515.

⁵ P. Polechová, *Měření naplňování spravedlivosti ve vzdělávání ve školách*, [in:] *Rovnost a kvalita ve vzdělávání*, Brno 2012.

- vytváření variabilního prostředí k učení (např. prostřednictvím center aktivit jako je tomu v programu „Začít spolu“);
- organizování kooperativního učení;
- podpora dětí a jejich motivace k sebehodnocení;
- hodnocení dětí zaměřené na jejich pokroky a silné stránky než na ukazování na chyby.

Inkluzivní vzdělávací systém jako koncept vedoucí k sociální integraci znamená trvalý proces změn pro školu hlavního vzdělávacího proudu. V současné době stále přetrvává ve školách koncept integrace, který považuje heterogenitu spíše jako zátěž, nikoli jako samozřejmost učit se společně.

Závěry

Nezastupitelnou roli v předcházení neúspěšnosti dětí se speciálními vzdělávacími potřebami ve škole sehrává kvalitní předškolní vzdělávání, ale také podpora dětí v prvních letech primárního vzdělávání. Učitel musí být vybaven celým komplexem dovedností, ke kterým patří například schopnost diagnostikovat, dovednost vytvořit bohaté a stimulující prostředí, schopnost navázat s rodiči efektivní spolupráci, dovednost partnersky komunikovat atd.

S tím souvisí bezpodmínečná změna v kvalifikačních požadavcích na učitele mateřských škol. Ti mohou doposud získat kvalifikaci několika způsoby: vysokoškolským vzděláním, vyšším odborným vzděláním a středním odborným vzděláním zakončeným maturitní zkouškou v oborech předškolní pedagogika, nebo vyšším odborným či vysokoškolským vzděláním získaným studiem speciální pedagogiky.

Vyvinout inkluzivní školu znamená zajistit větší míru pregraduální i postgraduální přípravy učitelů v oblasti speciální pedagogiky a inkluzivního vzdělávání. Současně to však znamená také posílit organizační zajištění inkluzivního vzdělávání a to větší součinností práce učitele s asistenty pedagoga, ale také s poradenskými službami externích subjektů.

Tyto oblasti považujeme v současné přípravné fázi na inkluzivní vzdělávání za kritické.

Bibliografie

- Běhounková L., Havrdová E., Syslová Z., *Význam včasné intervence v raném vývoji dítěte*, Praha 2011.
- Farrington D., *Childhood Risk Factors and Risk-focused Prevention*, [in:] *Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 2007.
- Getting in Early: Primary Schools and Early Intervention*, ed. J. Gross, London 2008.
- Graham A., Smith I. D., *Early Intervention: Good parents, great kids, better citizens*, London 2008.
- Helus Z., *Dítě v osobnostním pojetí*, Praha 2009.
- Knotková D., Hloušková L., Novotný P., *Průzkum ke zmapování situace dětí z kulturně odlišného a sociálně znevýhodněného prostředí z hlediska jejich rizikového chování. Výzkumná zpráva pro ESF projekt SIM*, Brno 2008.
- Koncepce (projekt) včasné péče o děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí v oblasti vzdělávání*, <http://aplikace.msmt.cz/PDF/INtextkonceptevcasnepece.pdf>
- Návrh akčního plánu realizace Koncepce včasné péče o děti ze sociálně znevýhodňujícího prostředí*, <http://www.msmt.cz/socialni-programy/akcni-plan-realizace-koncepce-vcasne-pece-o-deti-ze-socialne>
- Opatřilová D. et al., *Raná podpora a intervence u dětí se zdravotním postižením*, Brno 2012.
- Polechová P., *Měření naplňování spravedlivosti ve vzdělávání ve školách*, [in:] *Rovnost a kvalita ve vzdělávání*, Brno 2012.
- Průcha J., Walterová E., Mareš J., *Pedagogický slovník*, 4. aktualizované vyd., Praha 2008.
- Rámcový program pro předškolní vzdělávání*, „Věstník MŠMT“ LXI, 2005, seš. 2.
- Syslová Z., Najvarová V., *Předškolní vzdělávání v České republice pohledem pedagogického výzkumu*, „Pedagogická orientace“ 22 (4), 2012, s. 490–515.
- Vítková M., Bartoňová M., *Příprava učitelů na inkluzivní vzdělávání na pedagogických fakultách*, [in:] *Rovnost a kvalita ve vzdělávání*, Brno 2012.
- Vyhláška č. 73/2005 Sb. o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných*, 2005, www.msmt.cz/dokumenty
- Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách*, 2004, www.msmt.cz/dokumenty
- Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů*, 2004, www.msmt.cz/dokumenty/skolsky-zakon
- Zákon č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících*, 2004, www.msmt.cz/dokumenty

